

NYUPPTÄCKTA MEDELTIDA GILLEN I UPPLAND

Av MAGNUS COLLMAR

De religiösa brödraskap, som gingo under namn av gillen, spelade under medeltiden en viktig roll. De föddes i det nödläge dåtidens människor råkat i till följd av de forna ätt- och släktbandens upplösning och fingo sin stora spridning därför att de erbjödo individerna nya stöd i de raserades ställe. Gillebröderna gåvo sålunda varandra ömsesidig hjälp i vissa konflikter med den världsliga rätten och bistånd vid sjukdomstillfällen. Dessutom erhöilo gillenas bröder och systrar del av välsignelsen i de mässor, som årligen lästes för bortgångna medlemmar samt förhjälpdes till »en hederlig begravning».

Vid de gillestämmor, som årligen höllos i gillesgårdarna, belägna i regel invid sockenkyrkorna, förflyttades gillenas medlemmar för några timmar utanför vardagens grå enahanda och möttes i sällskaplig samvaro vid dukade bord. Vissa ceremonier, som omfattade »kvädandet» av andliga visor, inbärandet av bloss och ljus samt ett nära nog sakramentalt öldrickande, fyllde programmet.

I gillena sprängdes de annars strikt uppdragna sociala gränserna, ty gillena byggde på bred demokratisk grund. I spetsen för dem stod en ålderman, som vid sin sida hade andra, valda förtroendemän. Bland dessa funnos gärdemän och gärdkvinnor, som hade till uppgift att sörja för förplägnaden vid stämmorna, den omfattande ölbrygden dessförinnan icke att förgäta.

Vid reformationens genomförande slog Gustav Vasas hand ned på gillena. Han gick vid sitt utrotningskrig så hårt fram

mot dem, att endast fragmentariska uppgifter om deras existens bevarats till våra dagar. Dessa uppgifter bestå i första hand av förteckningar på de föremål, som konungen konfiskerade från gillena, såsom kannor och stop av tenn, som nyttjats vid den rituella öldricken, bonader, vilka gillestugans väggar pryts med, hyenden, som brukats på bänkar och säten, små handklockor, vilka åldermännen nyttjat för att bjuda tystnad vid stämmornas öppnande, stora klockor, som skänkts av gillenas medlemmar till sockenhelgedomarna, koppar- och mässingskittlar m. m.

En av orsakerna till Gustav Vasas hårda framfart var otvivelaktigt att gillena till en del fotade sin tillvaro på den medeltida religiositeten och gärna buro namn efter katolska helgon. Åtskilliga av dem, framför allt de s. k. prästgillena, vilka endast hade prästerliga medlemmar, voro dessutom rätt förmögna och utmanade bara av denna anledning konungens plundringsslusta.

Antalet medeltida gillen i Uppland har av forskningen uppskattats till omkring 50, varav ett 30-tal på landsbygden.¹ Några hittills obeaktade uppgifter i Kammararkivet avslöja, att denna uppskattning är för låg. Det har i landskapet existerat ytterligare åtminstone ett tiotal gillen. De gjorda fynden lämna dessutom ett måhända icke alldeles oviktigt bidrag till vår kunskap om Gustaf Vasas razzia med gillena.

Fyra aktstycken korrespondera inbördes med varandra och bilda därför en grupp för sig. Det första utgöres av en anteckning i registret på de Kungl. Maj:ts varor, som Henrik skräddare 1549 uppbar på Stockholms slott²:

Matz scriffuare på Vpsala gord . . . utoff gilstuffue:

Ten kannor	— 199 st:r
Kanna grijper	— 33 st:r
Wog — 3 skeppund 4 %	12 marcher.
Koper kannor	— 13 st:r
Wog — 11 % 4 marcher.	
Messings ketzlar	— 3 st:r, two medh koperbotne.
Wog — 1 % 1 marcher.	

Det andra aktstycket utgöres av en passus ur ett *klagomålsregister*, som kan dateras till omkring 1558.* Bland de besvär, som där anföras mot Mats Mikelsson från den tid, då han — »en suickachteligh tiuff och förrädere» — var fogde på Uppsala gård, hörde också:

Item thett Madz Michilzonn udi Kong:re M:ttz namn haffuer vpburitt aff alle gille: grytekopper, kedtzelekker, tiere kedtzer, kaner, stop, thenn, meszingh och andre pertzeler, begärer Hans M:tt, att Madz Michilssonn schall bewijse medh redelige quittenser opå hans vpborrdh, leffreringer och vthgiffitt, huru han ther medt handlett haffwer.

De följande tvenne inventarieregistren⁴ torde väl, utan att bågen spännes för högt, kunna antagas höra hemma i den undersökning, som blev följden av besvären mot Mats Mikelsson. Innehållet i den kortare handlingen stämmer inte i alla detaljer överens med motsvarande partier i den längre, varför här båda återges.

Regisster oppå the partzeler, som fordom wore giffue (!) till gillestuoffuonar udi Waxala och Rasbo härader:

Waxala

Her skall Lasse Larsson swara till.	{	Enn klocka wog	— 1½ skeppund
		Kopper	— 7 %
		Kätill	— 1 wog — 1½ %
		Kannor	— 2 woge — 2 %
		Enn handklocka wog	— 3½ marcer
		Enn bonatt om 16 alner	— 60
Äre quarre i kyrckian.	}	Handkläde	— 2
		Dwcker	— 1
Kom till Opsala gård.	}	Jtem pellett är quart i kyrckian.	
		Wax	— 1 %

Gambla Opsala

Ligger i kyrckian.	{	Enn lithenn klocka wog	— 2 marcer
		Hyender	— 14
		Enn kätill wog	— 7 marcer

Fvndbo

Thet annam- made Peder Larsonn på Halquid.	{	Kätill	— 1 wog — 1 ℔
		Teenn stop	— 1 wog — 7 marcer
		Hyender	— 24
		Handklåde	— 4
		Jtt bonat stycke om	— 4 alner
		Ett bencke klåde om	— 4 alner

Rassbo Kijll

Thetta skall lenszmannen Per Olson i Skeke swara till.	{	Teenn kannor små och store	— 14
		Kätill	— 1 wog — 9 marcer
Tesse hyender tog Per Larson i Halquid.	}	Hyender	— 24

Dammarck (!) sockn

Kom till Opsala gård i gamble Lasze Larsons tid.	{	Teenn kanner och stop	— 31
		Kätill	— 1
		Liten ^s klocka	— 1
		Wegge bonatt	— 3
		Hyender	— 115

(Av annan hand på sista sidan:) Beskedh opå gillestugenn vdi Waxale och Rasbo häreder.

Register på the partzeler, som fordom wore giffne till gille stuffwerne vdi Waxala och Rasbo häreder. Item Norunde, Vlleråkers och Bålingz häreder.

Först

Danmarekz sockn

Kom till Vpsala i gamble Lasse Larsons tidh.	{	Teenn kanner och stop	— 31 st:r
		Kätill	— 1
		Klocka	— 1 } st:r
		Wäggebonet	— 3 gammull st:r
		Handkläder	— 3 st:r
		Hyender	— 115 st:r

Waxale sockn

Haffwer Lasse Larsonn anamedh.	{	Theenn	— 7 ℥
		Kopperkanner	— 2 woge 2 ℥
		Klocke	1 wogh 1½ skep- pundh
Är tilstädes i kirckienn.	{	Handklocka	1 wogh 3½ ♀
		Bonett målett	1 hölt 16 alner
		Hyende gamull	60
Kom till Vpsale gårdh	{	Handkläder	— 2
		Pell	— 1
		En gammull duck	— 1
		Gammult wax	— 1 ℥
		Kättill	— 1 wogh 1½ ℥
		Kiste	— 1

Gamble Vpsale

		Hiende	— 14 st:r
Toge the igenn, som them till gildett giffwett hade.	{	Theenn kanner	— 2
		Kättill	— 1 wogh 7 ♀ ^r
Ähr i kirckienn.		Klocke	— 2 ♀ ^r

Rasbo härede

Rasbokiill sockn

Thett skall länsmannen Per Olsonn i Skäke sware till. Togh Peder Larsonn i Halequidh.	{	Teenn kanner små och store	— 14 st:r
		Kättill	— 1 wogh 9 ♀ ^r
		Hyender	— 24

Fundbo sockn

Anamede Per Larsonn Knape i Halquidh.	{	Kättill	— 1 st:r ℥ wogh ⁶
		Tenstop	— 1 wogh 7 ♀
		Hyende	— 24
		Handkläde	— 4
		Bonadzstycke	— 1 hölt 4 alner
		Benckekläde	— 1 om 4 alner

Norunda häredtt

Wixstada sockn

Matz Michil- sonn anamede.	{	Peninger	— 6 $\frac{1}{2}$ 2 öre
		Theenn kärill	— 14 st:r
		Messingz kätzler	— 3
		Hyende	— 40 st:r
		Gamble wegge bonedt	— 3 st:r
		Handkläder	— 3 st:r

Arentune sockn

Togh Matz Michilsonn.	}	Tom kiste	— 1
--------------------------	---	-----------	-----

Börcklinge sockn

Anamede Matz Michilzonn allt thett teenn ther war.

Vllerakers härede

Börje sockn

Anamede Lasse Larszonn.	}	Teenn kanna	— 1 st.
----------------------------	---	-------------	---------

Wängjö socknn

Anamede Lasse Larsonn.	{	Theen kanner	— 13 $\frac{1}{2}$ st:r
		Messingz panne	— 1
		Handklocke	— 1 st:r vogh 2 $\frac{1}{2}$

Bälingz härede

Bälingz sockn

Anamede Matz Michilsonn.	{	Halffnött gryte	— 1 st. wogh 1 $\frac{1}{2}$
		Gamull messingz kätill	— 1 vogh 6 $\frac{1}{2}$ ^r
		Teen kanna	— 1 wogh $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$
		Enn tenn kanne	— 1 wogh 5 $\frac{1}{2}$
Anamede Lasse Larsonn.	{	Höyende gammull	— 30 st:r
		Dukar	— 2

Åkerby sockn

Anamede Lasse Larsonn.	}	Hyende	— 9 st:r
---------------------------	---	--------	----------

Skuttinge sockn

Anamede Matz Michilsonn.	{	Kanner stoore och små	— 10 st:r	} st:r
		Kopper kättil	— 1	
		Messingz kättil	— 1	
		Klocke lithenn	— 1	
		Hyender	— 20 st:r	

Tenstada sockn

Stals bortt ifrå gijllestuffwen.	{	Theenn	— 10 ℥
		Gryta	— 1 wogh 1½ ℥
		Weggebonett	— 1
		Handkläder	— 3

Annet huadh ther war bytte gijlesbröderne sigh emellenn.
(Av annan hand på samma sida:) Gillesstuffue tingest.

Av de gillen, som omnämnas i registren ovan, äro de i Gamla Uppsala, Funbo, Rasbokil, Viksta, Ärentuna, Börje, Bälinge, Åkerby, Skuttunge och Tensta förut okända. De i Björklinge och Vänge kunna vi identifiera med de förut kända S:t Botolfs och Johannes Döparens gillen.

Tre ytterligare uppgifter om tvenne gillen i städer och ett på landsbygden ha uppspårats. Av dessa äro gillena i Enköping och Bro förut icke kända, för det tredje gillet, S:t Jakobs gille i Uppsala, har intet varit känt om inventariebeslaget.

Från S:ta Gertruds gillestuga i Enköping inlevererades till Stockholms slott 1 dec. 1541 6 kanndiskar av koppar, som vägde 7 marker, vidare av tennföremål 26 gamla kannor, 1 fat, 1 smördisk och 2 kanndiskar med en sammanlagd vikt av 6 lispund 5 marker. Inventarierna voro utlämnade av Peder Matsson, borgare i staden.⁷

Från S:t Jakobs gillestuga i Uppsala inlevererades 10 okt. 1541 av fogden Lars Larsson i Uppsala till Stockholms slott 23 gamla tennkannor, 4 tennfat, 1 vigvattenskar och 1 stycke »ogiert theen» med en sammanlagd vikt av 10 lispund 2 marker.⁷

Av ett prästgille i Bro socken inlevererades 1542 till Stockholms slott av biskopsfogden Påvel Jute 2 silverskålar om sammanlagt 15 ½ lod. Anteckningen följer på ett håll närmast efter uppgiften om testamentssilver efter herr Jöns i Bro: en silverskål och 2 silverskedar, som vägde tillhopa 15 lod 1 kvintin.⁸

*

Ahnlund har förmodat, att gillefloran var rikare i Uppland än på något annat håll i det dåtida Sverige, bortsett från Stockholm. Möjligen skulle Södermanland och Östergötland kunnat bjuda en viss konkurrens. Från Östergötland synes ännu icke föreligga någon undersökning av landskapets gillen, varför frågan för dess del måste stå öppen. De sörmländska gillenas antal vid medeltidens slut synes kunna uppskattas till 30.⁹ I Närke känna vi blott 8 gillen. Källmaterialet för vår kunskap om förhållandena i Strängnäs stift är emellertid synnerligen tunt. Vad man framför allt saknar är akter av samma slag som ovan avtryckta inventarieregister. Från hela Strängnäs stift föreligger i själva verket blott ett. Det uppger vad som 1541 kom under beslag hos »gillen på Rekerne».¹⁰ När biskopsfogden Paulus Magni 1542, 1543 och 1545 gjorde rent hus med Södermanlands då ännu kvarlevande gillen, redovisade han i första hand kontanter och lämnade ytterst knapphändiga uppgifter om gillenas antal och de orter, där beslagen ägde rum. Han nämnde aldrig gillenas namn.¹¹ Bästa beskedet ha vi om Strängnäs Vårfrugille, som torde varit identiskt med stadens flitigt omskrivna prästgille.⁹ I Västerås stift ha blott 23 gillen uppspårats.¹²

NOTER

¹ NILS AHLNUND, Medeltida gillen i Uppland, Rig 1923, MATS ÅMARK, Medeltida gillen i ärkestiftet; Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1947. ADOLF SCHÜCK, Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling, 1926, har felaktigt uppskattat de av Ahnlund redovisade gillena på Upplands landsbygd till ett 40-tal.

² Stockholms slott. Varuhus och handling 1549 (KA). — Rörande här och i det följande omnämnda fogdar o. a. se JOH. AX. ALMQUIST, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 (1917 ff).

³ Strödda kamerala handlingar 55 (KA).

⁴ Rött nummer 10 (KA).

⁵ Läsningen osäker på grund av textändring.

⁶ »Wogh» senare tillagt, varvid viktsiffran uteglömts.

⁷ Stockholms slott. Varuhus och handling 1542 (KA).

⁸ Räntekammarboken 1542 (KA).

⁹ MAGNUS COLLMAR, Strängnäs stifts medeltida gillen, Till Hembygden 1952. — I Kumla kyrkas räkenskapsbok 1421—1590, utgiven 1946 av JONAS L:SON SAMZELIUS, omtalas s. 117 (år 1524?) en inventering, hållen med klockaren. Samzelius förmodar (s. CXXXII), att det rör sig om inventarier i ett kyrkohärbärke. Minst lika troligt är, att det varit föremål, som tillhört socknens S:t Tyrgils gille.

¹⁰ Västmanlands landskapshandl. 1541: 4 (KA).

¹¹ Räntekammarböckerna angivna år (KA).

¹² GUNNAR EKSTRÖM, Västerås stifts herdaminne I: 1—2 (1939, 1949).